

Existeix la literatura escandinava?

Carolina Moreno

Literature is not only the effect of social causes; it is also the cause of social effects.

HARRY LEVIN

És una pregunta sorprenent i ambiciosa. Sorprenent perquè provoca dues reaccions contràries en dos temps. La primera, una resposta convençuda que diu: evidentment que sí. Existeix Escandinàvia, existeix la literatura escandinava. La segona, un instant de reflexió més tard, arriba en forma de pregunta: a què remet l'adjectiu «escandinava»? La literatura pertanyent a una regió cultural anomenada Escandinàvia que comprèn Suècia, Noruega i Dinamarca, tres països que comparteixen identitat cultural i literària, així com model d'organització política i social? O bé entenem tres literatures escrites en tres llengües diferents i pertanyents a tres

nacions diferents geogràficament situades a la península escandinava? I d'altra banda, estan tan clares aquestes fronteres? No situem també en l'òrbita de l'adjectiu *escandinau* Islàndia o fins i tot Finlàndia? O potser ens sentim més còmodes dient-ne el Nord o els països nòrdics com un paraigua que aixopluga també Groenlàndia i les illes Fèroe. Si és així, per ser rigorosos hauríem de comptar-hi també l'illa d'Åland, situada al Bàltic, entre les costes finesa i sueca, que gaudeix d'un règim d'autonomia singular. De fet, sovint s'utilitza de manera indistinta l'adjectiu *nòrdic* i *escandinau* darrere de literatura, o fins i tot s'empra en plural, «literatures nòrdiques» o «escandinaves». D'entrada, doncs, cal admetre que tenim un primer problema de definició i delimitació que està estretament relacionat amb la imatge que s'ha construït i projectat a Europa dels habitants del nord, des de Tàcit a *Germania* fins als debats actuals en el context de la globalització, en què s'ha tornat a posar damunt la taula la necessitat d'apostar per la consolidació d'unes fronteres regionals –la creació de la regió Bàltico-Escandinava,

Carolina Moreno Tena (Badalona, 1973), llicenciada en Teoria de la Literatura i Literatura Comparada per la Universitat de Barcelona, va cursar part dels estudis a Suècia. Experta coneixedora de les llengües i literatures escandinaves, és professora de llengua i literatura sueques a la Universitat de Barcelona. Ha traduït autors com Henning Mankell, Ingmar Bergman, Hjalmar Söderberg o el premi Nobel de Literatura de 2011 Tomas Tranströmer.

per exemple— per tal d’ocupar una posició més forta i rellevant enfront o dins d’una Europa unida i en un món globalitzat. Aquesta és una imatge que s’ha projectat en dues direccions, del continent cap al nord i del nord cap al continent, i que ha anat explorant al llarg del temps diverses maneres de resoldre el seu encaix a Europa, el debat entorn l’Alteritat i la construcció de la pròpia identitat, i les tensions entre les posicions centrals i perifèriques. Arribats aquí, és evident que s’ha esfumat l’evidència de la primera reacció i, de retruc, queda justificat el caràcter ambiciós de la pregunta que encapçala aquest article.

El repte serà posar llum al fenomen de com s’ha creat i com necessàriament es continua creant un espai cultural comú, a partir de tres tradicions nacionals diferenciades políticament; com s’estableixen les relacions d’interdependència entre aquestes nacions, sempre respectant la diversitat intrínseca de cadascuna d’elles; com es defineixen els vincles amb el continent europeu i com es mesura l’esforç per sortir de la perifèria i ocupar un lloc central a Europa i al món, al costat de les cultures predominants: l’anglosaxona avui, la francesa fins fa cinquanta anys, i en un capítol a part, però molt significativa també, l’alemanya. Sobretot, ens haurem de fixar en com afecten tots aquests fenòmens d’abast mundial i a tots els nivells—econòmic, polític, social i cultural— al concepte d’identitat nacional i regional en relació amb l’aspiració a la internacionalització, entesa com l’ocupació d’una posició dominant en els espais de decisió a nivell europeu i, per tant també, planetari.

La història d’Escandinàvia està farcida de tensions i conflictes, bèl·lics fins i tot, per la dominació territorial, sobretot entre Suècia i Dinamarca. Recordem que Noruega

fins el 1814, quan va ser cedida a Suècia, i Islàndia fins que es va independitzar el 1945 van estar sota regnat de la corona danesa; Groenlàndia i les illes Fèroe, malgrat el règim de govern autònom, pertanyen encara a la corona danesa. «La llarga nit», el nom que reben els segles de dominació a Noruega i Islàndia, evoca clarament el règim d’explotació material i anul·lació cultural a què van estar sotmeses les illes sota l’imperi danès. Suècia per la seva part va tenir sota la seva corona Finlàndia fins 1809 i Noruega del 1814 fins al 1905, any en què es va produir la separació pacífica dels dos països. Comptat i debatut, Suècia i Dinamarca van rivalitzar ben bé fins l’última desfeta de Suècia en la darrera Gran Guerra Nòrdica l’any 1721.

Ara bé, també hi ha hagut algun episodi d’unitat política, com la Unió de Kalmar, que va unir els tres regnes sota els auspicis de la corona danesa entre 1397 i 1523. La Unió, però, era força desigual i amb tensions internes, ja que Noruega hi va entrar amb una posició molt debilitada i la mateixa Unió va acabar amb un bany de sang a Estocolm quan Suècia, que se sentia explotada per la Lliga Hanseàtica i farta de la dominació danesa es va voler independitzar, i amb l’entrada del rei Gustav Vasa el 23 de juny de 1523 a la capital, es va fundar la nació de Suècia tal com l’entenem avui. Els dos incipients estats nació, fundats amb un rei, una religió arran de la reforma protestant i una llengua arran de la traducció de la Bíblia, es convertien en rivals amb l’objectiu d’ocupar la posició dominant al Nord, entenen Nord tota la regió del mar Bàltic, i conservar els territoris ocupats o annexionats.

El debat sobre la unió política dels països escandinaus és recurrent i han estat di-

versos els intents de crear-la o afavorir-la, sobretot durant els segles XIX i XX. Des de finals del segle XVIII, en temps de pau relativa entre Suècia i Dinamarca, es comença a forjar el concepte d'*escandinavisme* donant valor a les virtuts i els avantatges de la unió en detriment de la rivalitat mútua. Aquest pannordisme sorgeix en l'àmbit cultural i acadèmic i és vist amb recels pels monarques governants, però és un factor clau per a la imatge del Nord que s'estava gestant a Europa com a contrapol al *Midi*. Les relectures de Montesquieu i Herder de la teoria del clima suposen un punt d'inflexió en la imatge contraposada Nord/Sud i representen un desplaçament dels contrapesos de la balança a favor del Nord, en el qual Escandinàvia hi té un paper cabdal, ja que és considerada com la garant dels trets característics de la societat i la raça del nord, la més autèntica i representativa de la societat germànica en general, en contraposició a la del *Midi* o meridional.¹

En el segle XX els esdeveniments fora de les fronteres nòrdiques han obligat els països escandinaus a plantejar la possibilitat o necessitat d'una unió política, fins i tot de crear una federació. Després de la II Guerra Mundial, quan es produeix la redistribució del poder entre els dos blocs Est-Oest al llarg de la Guerra Freda, els nòrdics van optar per una posició neutral i més unitària. Es va crear la Comunitat de Defensa Nòrdica, una unió basada en una aliança per la seguretat que els permetia quedar al marge dels dos grans blocs polítics. En aquest mateix sentit es va propiciar la creació del Consell Nòrdic el 1952, encara vigent, amb moltes aspiracions però que finalment ha quedat com un òrgan interparlamentari de representació, amb molt poca força executiva i decisòria. Ara bé, cal dir que simultàni-

ament a aquesta voluntat de crear institucions comunes de reforçament dels països nòrdics, Suècia i Finlàndia es van mantenir neutrals, mentre Noruega, Dinamarca i Islàndia ingressaven a l'OTAN.

Més endavant, la creació de la Unió Europea ha estat determinant perquè els països escandinaus han hagut de reaccionar davant el desafiament que suposa una Europa unida, la qual els obliga a reforçar la seva posició per no quedar en situació de marginalitat o debilitat. Un dels debats més recents el va obrir Gunnar Wetterberg amb el seu discurs en la reunió del Consell Nòrdic celebrada el 27 d'octubre del 2009. El seu discurs va sortir publicat al diari suec *Dagens Nyheter* i una versió reduïda en els seus equivalents a la resta de països nòrdics. Wetterberg hi defensava la viabilitat –gairebé la necessitat– d'un estat federal per a Escandinàvia. L'argument principal era que així obtindrien una posició més forta en l'esfera internacional amb més capacitat d'intervenció en la Unió Europea, que els permetés defensar millor els seus interessos. Un estat federal reforçaria la visió del món i els valors que els cinc països nòrdics comparteixen i que es concreten en l'anomenat «model nòrdic», tan admirat des de la resta de països occidentals: una organització social basada en l'anomenat «estat del benestar», el qual descansa sobre un extens i sòlid sector públic, una organització política basada en la democràcia parlamentària estable i un clima polític de consens, un sistema fiscal igualitari, un mercat laboral regulat, una marcada autonomia del govern local, un món sindical actiu, economies exportadores, igualtat de gènere i la incorporació generalitzada i avançada de la dona al mercat de treball. Per a Wetterberg, no només es tractaria de re-

forçar els valors i interessos propis, sinó d'oferir-los com a model a seguir a la resta d'Europa, de manera que Europa es pogués beneficiar de la contribució escandinava i aconseguir així una Europa també més forta. La proposta va ser rebutjada de ple per part dels caps de govern dels països nòrdics membres i assistents a la reunió del Consell, adduint que els paràmetres de col·laboració actuals ja els estaven bé. Tanmateix es va reobrir un intens debat sobre la ubicació d'Escandinàvia al món i sobre la viabilitat de la renúncia a les identitats nacionals per consolidar-ne una de supranacional. La proposta de Wetterberg no partia del no-res, sinó dels antecedents històrics de promulgar una unió: la Unió de Kalmar, a la qual es remunta l'informe que sustentava el seu discurs, també els valors comuns, la dimensió simbòlica i cultural de l'escandinavisme basat en la col·laboració i cooperació entre les nacions nòrdiques que va començar a agafar força al segle XIX, i encara més les seves traduccions pràctiques en el segle XX, com la creació d'un espai econòmic i aranzelari que facilités el moviment de persones i béns entre els països nòrdics —el passaport nòrdic dels anys 50 (anterior a l'espai Schengen) o el Nordek, una comunitat econòmica força similar a la CEE. Cal dir, però, que aquests esforços per avançar en la unió política, aranzelària o econòmica no van reeixir tal com s'esperava, sovint a causa de la coincidència i superposició amb les institucions i tractats europeus, els quals van ser subscrits, paradoxalment, per alguns dels països nòrdics. Justament la necessitat d'ocupar una posició decisiva en el procés de la unió econòmica i política d'Europa, va empènyer Wetterberg a proposar un estat federal nòrdic.

Els debats actuals giren al voltant de la consolidació d'una regió Bàltico-Escandinava dins una Europa de les regions. El concepte de regió ha anat prenent força en concreció i rellevància, tant en un món globalitzat com dins d'una Europa unida i cada cop més extensa, i empena a anar més enllà dels estats nació tradicionals, que veu com les fronteres nacionals històricament enteses han anat trontollant. Després de la caiguda del mur el 1989, els lligams entre els països escandinaus i els bàltics s'han anat reforçant i el paper actiu dels primers ha estat determinant per a l'entrada dels segons a la Unió Europea. En aquesta Europa «post-nacional» el concepte de regió aniria agafant cos i es consolidaria com una alternativa basada en unes xarxes i dinàmiques de relació entre territoris immaterials derivats dels efectes de la globalització i que han relegat la importància de les fronteres territorials o nacionals. Les macroregions serien més flexibles a l'hora d'adaptar-se i resoldre les necessitats del món globalitzat.

Vist així, estaríem davant d'una proposta d'unio política concebuda sobre una unió simbòlica i cultural; per tant, es tractaria de dues unions distintes, que s'haurien forjat en paral·lel però en plans diferents, les quals s'haurien anat plantejant, debatent, qüestionant i creant simultàniament i en conjunt però que haurien seguit camins i destins diferents. La situació dels diferents països escandinaus respecte a Europa és ben distinta entre ells. Un exemple, la integració dels països nòrdics a la CEE no és unànime: Dinamarca va ser la primera, més tard hi van entrar a Suècia i Finlàndia, mentre Noruega n'ha restat al marge, i finalment, durant la redacció d'aquest article, Islàndia ha decidit cancel·lar totes les negociacions per la seva

entrada a la Unió Europea. Tanmateix, la col·laboració i la solidaritat entre els països escandinaus per una millor i més efectiva circulació i intercanvi de béns materials i immaterials basada en un bagatge històric i cultural comú i uns trets identitaris similars els ha dotat d'una «unió» simbòlica basada en els valors culturals compartits, la qual té una relació directa amb la imatge d'homogeneïtat i integració que la regió escandinava projecta cap al continent.

Cinc nacions independents i lliures que integren una regió fomentada sobre una organització social i política i uns valors compartits, que els serveix per a col·laborar i treballar per ocupar una posició unitària amb prou força i capacitat de contribuir a Europa, tot reforçant-la des de la unió cultural i la llibertat política en l'administració i regulació dels béns econòmics i culturals propis.

Tal vegada aquest és el raonament que s'amaga darrere la definició d'imperialisme noruec que Eugeni d'Ors exposa en la glosa «Noruega imperialista» de 1906, arran de la independència de Noruega respecte a Suècia el 1905, quan diu que «l'ànima i els propòsits del moviment que actualment l'ha conduïda a la independència no són nacionalistes; són essencialment i radicalment imperialistes». Una Noruega forta que se sap la «guardadora de l'ànima escandinava i la destinada a dar-li un digne cos»² desvetllaria les adormides Suècia i Dinamarca i hi imposaria el seu model de «política intervencionista» basada en la intervenció dels homes en la sort dels homes (socialització de la humanitat), en la intervenció dels pobles en la sort del pobles; basada, al cap i a la fi, en la solidaritat contraposada a la mentalitat «lliberal» que havia governat fins aleshores, i que Noruega havia anat forjant

des de feia un segle fins assolir la llibertat i la independència. A l'entendre d'Ors, però, la gesta no era en benefici particular, per a la «pau beatament raconera» sinó que el seu ideal era una Escandinàvia forta. Noruega no anhelava només la seva llibertat sinó l'expansió gloriosa de la llibertat, en aquest sentit era imperialista. Però calia, és evident, que «Noruega fos lliure, senyora de sos destins, i només des d'aquesta posició podria pensar-se una Federació, una Alemanya del Nord. Arribaria una època —diu Ors citant el baró de Wedel—, que Noruega, Dinamarca i Suècia, les tres nacions independents, i amb el seus respectius caps d'estat, es constituïrien en Federació, en una unió ideal que tanmateix no seria possible si primer no es produeix la ruptura de Noruega amb Suècia i després la unió es pacta d'una banda entre Suècia i Noruega, i de l'altra amb Dinamarca».³ Més enllà de les lectures en clau interna catalana, la glosa d'Ors mostra amb un alt grau de concreció la imatge d'un espai territorial supranacional que assumeix i comparteix el nou gir social amb exigències polítiques cap a un model solidari amb l'exercici de la llibertat com a premissa i que s'estaria produint a les societats europees, un moviment encapçalat per Noruega que estaria evidenciant, amb el reforçament de la identitat nacional i la separació de Suècia, que la transformació política i social només és possible des de l'exercici de la llibertat, sense renunciar a la llibertat individual, és a dir, respectant les fronteres nacionals de cadascun dels seus membres.

Dit això, entenem que a l'hora d'abordar la pregunta de si existeix la literatura escandinava, cal situar-la en el context actual de globalització i els canvis a nivell

polític, econòmic i sobretot cultural que aquest fenomen ha provocat els darrers vint anys. Els mitjans electrònics i digitals, així com l'augment dels fluxos migratoris a nivell planetari han accelerat i intensificat els factors de connectivitat, proximitat i accessibilitat, els quals es troben en la base d'una dinàmica horitzontal de circulació de béns físics i simbòlics que ha aconseguit desdibuixar i fins i tot obviar les fronteres nacionals. La immediatesa i la simultaneïtat que caracteritzen el fenomen de la globalització han alterat la noció de pertinença i identitat basades en l'arrelament a un lloc o a un país, a una terra, a un territori, a una comunitat. Per tant, la globalització ha afectat la noció tradicional de construcció de la comunitat, de la identitat nacional, i ha qüestionat l'acceptació de la cultura local com allò que tradicionalment sustentava la definició nacionalista de la identitat cultural. Ara bé, l'efecte homogeneïtzador que genera la globalització ha evidenciat les tensions internes de les societats i ha fet emergir el debat entorn a la naturalesa dels valors de la cultura local. En el cas dels països nòrdics, la globalització ha desencadenat tot un procés de debat intern dins cadascuna de les cultures nacionals danesa, sueca, noruega, islandesa, feroesa, finesa i groenlandesa, i un replantejament i redefinició de la cultura nòrdica. El debat és ben palès a nivell institucional, ja que els governs han endegat campanyes sobre la definició de la identitat nacional pròpia amb projectes de canonització, de catalogació de llegats culturals, o de mesures de «protecció contra la globalització», és a dir, proteccionistes i d'afermament de la identitat nacional *versus* l'Altre que inevitablement envaeix el territori tradicionalment tancat i acotat per una cultura homogènia basada en la tríade

nació-llengua-cultura. Però l'altre àmbit en què aquest fenomen es fa palès és en el de l'art, el qual ha assumit com a tema aquesta voluntat de repensar el valor local respecte del global.

En aquest sentit, són molts els projectes artístics (literaris, plàstics, filmics) que tenen com a motiu central aquest fenomen de desterritorialització.⁴ En el pla literari, un dels més evidents és el de l'escriptor suec Jonas Hassen Khemiri. Les seves novel·les, *Ett ögarött* (2003) i *Montecore. En uniktiger* (2006) són un exemple de literatura de la immigració, és a dir, de novel·la autobiogràfica de recerca i construcció d'una identitat pròpia fora dels paràmetres tradicionals, ja que com a fill d'immigrant sent que li és negada tant la pertinença a la cultura nacional de naixement, la de Suècia, com l'argelina del pare, donat que el seu pare ha batallat sempre perquè els seus fills s'integressin en la societat sueca, fossin suecs d'arrel i, per tant, els va negar aquesta altra cultura i identitat, la qual cosa va ser interpretada per l'autor i personatge central de la novel·la com una traïció a les arrels pròpies, i desembocà en un rebuig frontal a tot allò que fos «suec». Ara bé, Khemiri es mou entre diverses cultures i diverses llengües: la sueca, l'àrab, la francesa i l'anglesa. La llengua és precisament un dels temes centrals de les novel·les, tant en l'aspecte temàtic com en el formal. Khemiri busca i construeix la identitat en el multilingüisme i la creació d'un nou llenguatge literari basat en la barreja desacomplexada i natural de les llengües que domina i en els registres en què les utilitza. L'adopció del «suec de Rinkeby», un barri d'immigrants d'Estocolm, molt proper al registre oral i farcit d'arabismes, anglicismes i gal·licismes es converteix en la seva llengua literària. Per

tant, podríem dir que crea una nova identitat literària –artística– basada en la llengua, un tema sensible en la construcció de la identitat nacional sueca, i de retruc posa de manifest el debat candent i actual sobre els valors de la tradicional identitat nacional, tot qüestionant-los.

L'escriptura com a espai de construcció d'identitat s'ofereix també com a espai per a la reflexió sobre l'Alteritat, per tant també sobre la relació del local i l'universal, sobre com redotem de significat o repensem els valors locals –la identitat pròpia, sigui individual, nacional o regional– amb els universals, i en l'actualitat, com ho plantejem en un context globalitzat. És a dir, el fenomen de la globalització no comportaria només un procés de «desterritorialització» com a sinònim d'homogeneïtzació dels valors culturals, sinó que paral·lelament es produeix el que Bodil Marie Stavning Thomsen i Kristin Ørjasæter adopten com a «reterritorialització»: «the relative independence of culture from place/territory as a key consequence of globalization».⁵ El lloc de residència ja no és una indicació unívoca i determinant d'on has nascut, quina llengua parles, quina és la teva fe –si en tens– i quins mitjans d'expressió artístics utilitzes. Les novel·les de Khemiri, així com d'altres projectes d'artistes nòrdics actuals, assumirien aquesta qüestió i revelarien, a través de les seves obres, de quina manera la globalització ha fet canviar la comprensió i els paràmetres de la noció de lloc, identitat i comunitat, i en quina mesura la globalització genera noves maneres de pensar allò local, les diverses categories d'identitat i les noves comunitats. A través de l'art es faria palès que les dinàmiques culturals territorials estan canviant a causa d'un procés de desestabilització de la relació cultura-lloc,

i de la coexistència territorial de diferents grups culturals.

La globalització, però, tal com l'entendem en el present, és un punt d'arribada en el sentit que no és un fenomen sorgit fa dues dècades, sinó la culminació d'un procés que comença a Occident amb el naixement de les societats modernes industrialitzades al segle XIX i XX. La circulació i l'intercanvi de diners, persones, informació, béns materials i simbòlics a través de les fronteres nacionals i regionals ha augmentat en quantitat, però també en intensitat i celeritat, i en els darrers vint anys l'acceleració ha estat encara més intensa. És per això que la globalització s'entén en termes històrics com una fase més del procés de modernització acotada als anys 80 i sobretot als 90 i principis del XXI. Però, ja per a Goethe, la creixent velocitat dels transports (fossin de viatgers, mercaderies o postals, així com la circulació de béns culturals, llibres, revistes, i ventall d'oportunitats de conèixer d'altres cultures i aprendre d'altres llengües) afavoria i facilitava l'aproximació de les nacions i les respectives literatures, feia possible imaginar una *Weltliteratur*. No obstant això, confessava també que, consegüentment, el que atreia a la massa es podria estendre de manera il·limitada, i que aquesta no seria precisament la literatura més seriosa i virtuosa. Per la seva banda, el sociòleg alemany del tombant dels segles XIX i XX, Georg Simmel, va descriure minuciosament i amb encert els efectes de la vida de la gran ciutat en l'individu i la consciència moderna. Al seu entendre, la vida de l'urbs comportava una alteració en la relació entre l'individu i els espais públic i privat, i en les relacions interpersonals. Una vida urbana caracteritzada per «l'intercanvi accelerat i ininterromput d'impressions», que la feia molt

més intensa, estimulants i nerviosos. El valor monetari s'imposa com a valor d'intercanvi tant dels béns materials com immaterials, la qual cosa provoca la relativització del valor de tot el que mou la societat i es produeix un efecte de desjerarquització que, al seu torn, provoca una aparença de llibertat. El fenomen es trasllada a les relacions interpersonals, les quals esdevenen més efímeres, més superficials, fins a ratllar l'impersonal, de manera que es desdibuixen els perfils individuals i es tendeix cap a una nova forma d'uniformització i dissolució de l'individu en la massa. El drama de la consciència moderna és saber-se en aquesta cruïlla que tensa l'individu entre la llibertat màxima i un espai que uniformitza. La ciutat moderna, conseqüència de la societat industrial que justifica el progrés, radicalitza i evidencia desacomplexadament la tensió que experimenta l'individu quan se situa entre la llibertat individual i la col·lectiva, entre el dret i la impossibilitat d'exercir aquesta llibertat, és a dir, és conscient d'habitar la impossibilitat i viure necessàriament en crisi.

Un crític literari danès coetani de Georg Simmel, Georg Brandes, ja alertava en un article, «Weltliteratur», de l'any 1899 sobre els «perills de la literatura universal».⁶ L'obsessió de Brandes des dels anys 70 del segle XIX era despertar Dinamarca d'un estat de letargia cultural i literària i esperar-la a endegar un procés de modernització que la situés al costat de les grans literatures europees, les que considerava que havien contribuït de manera determinant a la literatura i la civilització europea. El crític danès va encapçalar juntament amb Henrik Ibsen i d'altres escriptors escandinaus com J. P. Jacobsen, Herman Bang i August Strindberg, el fenomen que es coneix com a Esclat Modern del Nord (*Detmodernegjennem-*

brud), un terme encunyat arran de la sèrie de retrats literaris que el mateix Brandes va publicar sota el títol *Detmoderne Gjennembruds Mænd* l'any 1883. Els «homes de l'Esclat Modern» eren, entre d'altres, Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Ibsen o J. P. Jacobsen, els protagonistes d'una revolució que calia que transformés tota la societat, li obrís els ulls i la fes conscient de la necessitat d'aquest procés de canvi. Les consignes de llibertat i veritat en van ser els termes clau i la literatura havia de ser l'eina per remoure les consciències i esperonar-les. El realisme havia d'enfrontar els danesos a un present ancorat en el desànim per la desfeita del 1864, en una societat governada per les elits conservadores, els valors i les institucions burgeses, i en el Romanticisme atemporal i remot, sentimental i d'exaltació de la natura de principis del XIX. Els danesos s'havien de mirar al mirall i reaccionar.

A «Weltliteratur», Brandes intenta una revisió del concepte encunyat per Goethe, tal com explicita el títol. N'explica l'origen, constata que les previsions de l'alemany s'havien acomplert i observa que en el seu present, a finals del XIX, un coneixement de llengües estrangeres més gran i millor, la proliferació de revistes i diaris, i l'augment de les traduccions havien aportat una relació molt més estreta encara entre les nacions que en els temps de Goethe. Tot seguit, arran d'aquesta premissa, Brandes desgrana tota una reflexió sobre els efectes i les conseqüències d'aquest fenomen, i alerta dels seus perills i desequilibris. És així que exposa –molt abans que arribessin les teories del «camp literari» de Pierre Bourdieu i «l'espai literari internacional» de Pascale Casanova– com funcionen les relacions de poder i domini entre literatures grans i petites, centrals i perifèriques a Europa. Bran-

des qüestiona la relació causa efecte entre èxit de lectors i consagració universal: un escriptor francès de tercera serà més llegit que un danès de primera, però a aquest, per raons de llengua, li costarà molt més arribar a ser internacionalment llegit, malgrat ser d'una qualitat literària superior (seria el cas de Kierkegaard). Tanmateix, això no significaria, al seu entendre, que es pogués establir l'equivalència demogràfica: a més parlants d'una llengua més lectors, més èxit, més universalitat, perquè si fos així, els escriptors en llengua alemanya, castellana o russa també gaudirien dels beneficis de l'èxit lector i assolirien la universalitat de forma quasi automàtica. Per tant, la qüestió no estava en si una llengua era gran quantitativament, sinó en valor i càrrega cultural, com el cas del francès a l'època. Es tracta d'obtenir la categoria de llengua de cultura, vehicular, com el francès, l'alemany i l'anglès perquè eren les tres llengües que els escriptors europeus podien llegir directament de l'original sense haver de recórrer a l'instrument, que ell considera insuficient, de la traducció. En el cas dels escriptors de llengües petites –en el sentit que no eren llengües de cultura, com el danès– que havien aconseguit consagrar-se, com ara H. Ch. Andersen o Henrik Ibsen, n'adduïa dues raons que a la vegada explicaven les dinàmiques del sistema literari. La primera, que havien obtingut l'èxit i la consagració fora de les fronteres nacionals i escandinaves, i en una llengua de cultura (el francès i l'alemany) perquè havien conquerit els escenaris de París, com en el cas d'Ibsen. Tenim un altre exemple aclaridor en la decisió que va prendre August Strindberg a l'hora d'escriure *Inferno*, una de les novel·les més importants de la seva trajectòria i que marca un punt d'inflexió també en la recerca de

noves formes narratives, pròpia de la crisi de la representació de la realitat d'aquest final de segle, pròpia del subjecte ja sense veritats absolutes ni totals, «dessituat respecte la veritat», sabudament inaccessible, desplaçat, per tant, «al llindar de l'ignot», i que es busca en l'escriptura, en l'autoretrat en el paper.⁷ Strindberg va escriure *Inferno* en francès, conscient que era l'única manera d'aconseguir ser llegit i reconegut a París, i per tant, al «món sencer». Un any més tard, arribaria la traducció sueca, o més ben dit, la versió sueca, que havia de ser venuda com una altra novel·la ja que el públic era ben diferent. La segona raó per la qual alguns escriptors s'havien consagrat malgrat pertànyer a una literatura «petita», era un altre fenomen al qual Brandes dedica la part final de l'article i que no deixa de ser una reflexió sobre la uniformització de l'art. Al seu entendre, la situació era dramàtica en el sentit que la nova generació d'escriptors no podia substituir, per talent, els predecessors, i d'altra banda la major part de lectors eren «mandrosos, ignorants i amb molt poc criteri».⁸ I, per tant, «la millor literatura resulta inaccessible i comprensible per la massa, ja que aquesta acostuma a seguir la cridòria del carrer i el xarlatà de torn, a obeir les modes i reverenciar l'heroi». I conclou: «El fet que en un moment donat un hagi pogut agradar a la Humanitat no és suficient perquè se'l pugui fer pertànyer a la *Weltliteratur* per sempre».⁹

Arran d'aquest estat de confusió de la consagració literària amb el fet de ser immensament llegit per una massa sense formació que segueix les modes, s'estaria produint un fenomen nou, que no s'havia donat abans, fruit també d'aquesta societat de comunicacions més ràpides i més intenses: els escriptors haurien començat a escriure

per a un públic il·limitat i indefinit, i el resultat se n'hauria ressentit. Brandes posa com a exemple Émile Zola i descriu quina és, a parer seu, la diferència entre la sèrie *Rougon-Macquart*, que va escriure per a França, i per tant, estava «escrita amb una gran cura de la llengua literària», i la trilogia *Lourdes-Rome-Paris*, que hauria confegit adreçant-se a tot el món un cop assolit el renom i la fama, i per aquesta raó,

alguns capítols haurien resultat més abstractes i l'escriptura en general era molt més descurada pel que fa a la llengua i l'estil, la forma. [...] El que està escrit per a la Humanitat perd en suc i bruc (*Saftig Kraft*) el que hi guanya en popularitat, perd definitivament els effluvis de la terra. Qui vulgui escriure directament per a Europa i Amèrica, es veurà obligat a abraçar un estil que li és aliè i alhora més pobre que el del seu poble.¹⁰

El desig d'arribar a una massa més gran i diversa de lectors l'obligaria a estandarditzar el missatge i la forma, perdria en matís i li donaria un caràcter més general i, per tant, superficial. El fet de confondre l'èxit en volum i heterogeneïtat de lectors amb la universalitat era el perill que amenaçava el fenomen de la *Weltliteratur* encunyat per Goethe. Pierre Bourdieu en «Les conditions sociales de la circulation internationale des idées» descrivia el mateix fenomen a partir de l'existència d'escriptors «elàstics», els que circulen més fàcilment.¹¹ L'homogeneïtzació i la uniformització de la llengua literària, la tendència a convertir-se en una única i universal, i per tant, a perdre en diversitat, era una de les conseqüències i efectes d'aquest procés de modernització que ha tendit i culminat en la globalització.

Aquest era el perill de la *Weltliteratur* i la consagració universal. Erich Auerbach també alertava d'aquest perill l'any 1952 en «Filologia de la *Weltliteratur*», la seva revisió del concepte de Goethe, i ho feia amb un matís important: Auerbach no alertava d'un perill futur sinó consumat o al llindar de la consumació, és a dir, amb el neguit de la imminència:

Per mil raons que tots coneixem, la vida de les persones s'està uniformant a tot el planeta. El procés de superposició, que originàriament va partir d'Europa, continua actuant i mina totes les tradicions singulars. Sens dubte, arreu el sentiment de nació és més fort i es fa sentir més que mai, però arreu també és empès cap a les mateixes formes de vida, és a dir, cap a les formes modernes, i l'observador imparcial veu clarament que els fonaments interns de l'existència nacional s'estan ensorrant arreu. Les cultures europees o fundades per europeus, que durant molt de temps han gaudit d'una fructífera interrelació i, a més, han estat conscients dels seus valors i la seva modernitat, són les que preserven millor la seva singularitat, tot i que també en aquest cas el procés d'homogeneïtzació avança més ràpidament que abans. [...] Si la humanitat vol sortir indemne de les sotragades que comporta un procés de concentració tan potent, tan vertiginosament ràpid i internament tan mal preparat, ens haurem d'acostumar a la idea que en una Terra organitzada de manera uniforme, només hi quedarà viva una sola cultura literària o, fins i tot, en un temps relativament breu, tan sols quedaran algunes llengües literàries, ben aviat potser només una. I si fos així, la idea de la *Weltliteratur* seria realitzada i destruïda alhora.¹²

Al capdavant, es tracta del mateix fenomen que s'ha anat accelerant i intensificant fins a l'actualitat. És per això que les revisions del terme enginyat per Goethe és més viu i més actual que mai, més encara si tenim en compte que des de la segona meitat del segle XX el debat acadèmic l'ha vinculat d'una manera gairebé parasitària a la disciplina de la Literatura Comparada. Thomas Andersen, professor de literatura nòrdica a la Universitat d'Oslo, planteja la seva revisió del terme des de l'òptica escandinava i, a part de proposar tornar al cosmopolitisme i deixar enrere la *Weltliteratur* per insuficient i inadequada en un món globalitzat en què les fronteres identitàries ja no són territorials ni nacionals, utilitza el concepte de *remapping glocal*, i ho fa des de l'experiència i la realitat escandinava.

Els estudis nòrdics no han estat mai nacionalment tancats. Els és intrínseca una tradició comparativa que podem aprofitar. Sempre s'ha considerat una virtut professional la pràctica d'observar les literatures nacionals particulars en relació a les literatures de les llengües veïnes [*naboskpråks litteraturer*]. Per mitjà d'una revisió de la idea de les literatures veïnes, podem plantejar una organització *glocal* del «gran context», afegit al context macroregional, el Nord, que la tradició d'aquesta disciplina ha desenvolupat. En aquests sentit, *glocal* significa que les literatures locals o nacionals s'uneixen sobre una altra base diferent de la proximitat territorial o lingüística. Una concepció *glocal* de les llengües veïnes pot dependre de criteris culturals, de lligams transnacionals, relacions culturals migratòries, o criteris temàtics i/o històrics. Per exemple, les literatures de les llengües veïnes tradicionals de Noruega són la sueca i la danesa, però les literatures de llengües veï-

nes globals podrien ser la paquistanesa o la polonesa, basada en els grups d'immigrants procedents d'aquests països.¹³

És evident que, rere aquestes relectures de la *Weltliteratur* i especialment la de Brandes, s'intueix la qüestió irresolta de l'encaix entre singular i universal, identitat i alteritat, local i mundial. L'objectiu de Brandes era situar la cultura i la literatura danesa al costat de les grans d'Europa, dotar-la d'aquest valor de llengua de cultura i això passava per un treball exhaustiu dels escriptors danesos de forjar i treballar a fons la llengua literària, redotar-la de significat, explorar-la fins al límit, treballar-la en un sentit estètic, aprofundint en la seva particularitat per crear, així, obres literàries daneses d'una gran qualitat literària, la qual estava necessàriament relacionada amb la riquesa de la seva llengua literària. Per a Brandes aquest esforç significava sobretot modernitzar-la, actualitzar-la, que fos capaç de vehicular i transmetre l'esperit del seu temps, i establir una relació d'immediatesa entre la societat i els conflictes i tensions interns individuals i col·lectius del seu temps. Al capdavant, això es traduiria en la vindicació d'una literatura realista que no només s'acostés al lector sinó que també «sotmetés els problemes socials a debat»¹⁴ i l'enfrontés al seu present, a la seva realitat, per canviar-la. La tasca de crític literari que va exercir Brandes des dels inicis, als anys seixanta, tenia com a objectiu seguir de prop l'assumpció i realització per part dels escriptors coetanis d'aquesta voluntat i necessitat de canvi a través de la literatura. Ibsen i Jacobsen van ser objectes de la seva crítica sempre sota la mateixa clau. Tots dos van dur a terme una revolució en matèria de llengua literària: Ibsen apostant per un llenguatge actual, planer, que connectés amb

la platea, que embolcallés els personatges amb el component de veritat que la seva obra exigia. Jacobsen va partir d'una prosa naturalista d'una finesa i precisió botànica que feia justícia a la professió de l'autor, des de les profunditats de la nostàlgia irreversible i irremeiable de la crisi de final de segle, una cartografia naturalista de la desaparició de Déu de l'horitzó occidental.¹⁵ Un altre escriptor cabdal per entendre aquest fenomen, malgrat que no va aconseguir el ressò ni la consagració fora de les fronteres escandinaves, va ser Herman Bang. Amb una prosa sorgida de la tasca de cronista, els seus relats i novel·les creen una nova forma narrativa marcada per un realisme subjectiu que deriva en un estil palesament impresionista. L'ascendència de la immediatesa i l'efimeritat de la crònica periodística, el retrat, la captació de l'instant per part d'una mirada necessàriament subjectiva, va donar també un nou impuls a la modernització i actualització de la llengua literària danesa. A Suècia, Strindberg es convertiria en l'escriptor nacional perquè és qui, tot sol, va obrir camí en aquest mateix procés en la llengua sueca, i *Rödarummet* ('El saló vermell') de 1879 és la novel·la que marca el punt d'inflexió en aquest sentit, no només per la qüestió lingüística sinó també de gènere. Apostar per un gènere que encara estava molt mal vist per la crítica acadèmica per aconseguir l'èxit, era doblement agosarat i arriscat.

Tant Henrik Ibsen com August Strindberg van aconseguir la universalització, però fora de les fronteres nacionals i les escandinaves. I tots dos van patir un fort sentiment contradictori, d'una banda de rebuig cap a les respectives nacions per haver topat amb la incomprensió absoluta i el posterior exili literari i físic a París, Berlín, Roma, i

d'una altra banda patriòtic, de defensa dels valors culturals suecs i noruecs. Per tant, aspiraven a l'universal sense renunciar al local, és més, aspiraven a l'universal insistint en el local. És així que s'entén també que el fenomen de l'Esclat Modern del Nord tingués tant ressò a Europa, a París i Berlín, i també a Barcelona, i que per una vegada fos la literatura que venia del Nord la que intervingués i alterés el camp literari continental. La defensa de la llibertat d'esperit encaminada a una crear una Humanitat lliure, la reivindicació dels drets socials, la nostàlgica mirada en què es concreta la crisi del subjecte de finals de segle europeu, la sensació de punt de no retorn i necessitat de trobar nous camins per al progrés de la humanitat qüestionant justament aquest progrés tal com s'havia imposat fins al moment, arribava amb una revolució formal i temàtica en el teatre (Ibsen), però també amb un nova subjectivitat en la prosa, el relat i la novel·la (J. P. Jacobsen, Herman Bang, Arne Garborg, August Strindberg, Knut Hamsun, Hjalmar Söderberg i Selma Lagerlöf, entre d'altres). Aquesta revolució formal i temàtica representa un exemple clar i eloqüent de com es conforma una comunitat interliterària, en els termes que la va teoritzar Dionýz Ďurišín als anys vuitanta,¹⁶ que desborda el concepte tradicional de fronteres nacionals i de literatures basades en la llengua i la literatura nacional. La comunitat interliterària proposa una nova manera d'articular la literatura mundial basada en les dinàmiques de relació entre diverses literatures nacionals pròximes o unides per criteris que poden ser ètnics o lingüístics però també geopolítics o administratius, i els quals possibilitarien una idea de conjunt, d'unitat supranacional sense negar ni obviar les fronteres nacionals. La

voluntat, la necessitat i la consciència de participar, contribuir i dur a terme aquest procés era comú als escriptors dels tres països i aquesta iniciativa passava per sobre de les diferències en les diverses concepcions estètiques en què es concretava cadascuna d'aquestes contribucions. Tinguem present que tots els escriptors que hem citat més amunt adopten o parteixen de l'assumpció del realisme i en canvi en resulten proses i veus narratives quasi disjunts, però percebudes com un conjunt. Reprenent la proposta de Đurišin, en el cas d'Escandinàvia haurien estat els escriptors els que haurien impulsat aquest espai de diàleg intersubjectiu entre literatures nacionals i haurien construït una comunitat interliterària així com una imatge integradora i de conjunt.

I aquesta és la imatge que cristal·litza al continent.

El desembarcament dels escriptors del Nord al tombant dels segles XIX i XX amb una proposta estètica, formal i temàtica, acompanyada d'una reivindicació de renovació del model social i polític basada en la llibertat d'esperit i la «veritat no falsejada» altera els camps literaris centrals com el francès o l'alemany, i els perifèrics com el català, creant tensions internes entre els que veuen amb bons ulls un procés de transformació i canvi i els que volen mantenir l'*statu quo*. És una de les poques ocasions en què el Nord intervé i altera les literatures centrals i participa de manera activa en l'evolució de la literatura europea. Cal, però, que posem l'èmfasi en el fet que la imatge que queda fixada és la del desembarcament del Nord, de l'Esclat Modern del Nord, la llum venia del Nord, no pas de Suècia, de Noruega o de Dinamarca. És un dels moments de la història d'Europa en què es reforça la imatge d'una regió cultural homogènia que

comparteix un projecte reformador. I no és una imatge tergiversada, en el sentit que efectivament, l'Esclat Modern del Nord és un fenomen transnacional, en què els seus promotors, escriptors, intel·lectuals, crítics, lectors, van intercanviar idees, anhels i van protagonitzar disputes en un únic espai que comprenia els tres estats. De fet, un exemple d'aquest fenomen el trobem en aquest mateix article, si ens fixem que cada vegada que ens hem referit a la consagració dels escriptors fora de les fronteres, les hem designades doblement, les nacionals –danesa, noruega, sueca– i les escandinaves, visualitzant així un doble nivell de delimitació que evidencia un espai literari definit que es relaciona directament amb la resta d'espais literaris, siguin nacionals com el francès o europeus en general.

Un exemple que il·lustra com cristal·litza aquest espai comú a través de les relacions entre els escriptors, entre els actors que construeixen aquest camp literari escandinau, el protagonitzen precisament Georg Brandes i Henrik Ibsen l'any 1871. Aquest és un any clau del fenomen de l'Esclat, ja que Brandes dicta les conferències a la Universitat de Copenhaguen sobre els corrents literaris a Europa,¹⁷ i dona el tret de sortida de l'Esclat fent un exercici de comparació de les literatures europees que li serveix per denunciar l'estancament de la literatura danesa que la relegava a una posició insignificant, promulga el lliure pensament i incita els escriptors a sotmetre els problemes a debat a través de les obres literàries. Aquell mateix any, Ibsen i Brandes es van conèixer personalment en una trobada a Dresde. Dramaturg i crític mantenien contacte epistolar des de finals dels anys 60, quan Brandes va començar a ressenyar les obres del noruec. Al llarg

d'aquesta correspondència, Ibsen havia anat refermant la convicció que Brandes encapçalaria el moviment reformador. Malgrat les diferències literàries, coincidien que el Nord s'havia quedat enrere en relació amb la resta d'Europa. És en aquest context i en aquesta trobada que hem de situar les paraules d'Ibsen amb un to gairebé comminatori: «Si tu burxes els danesos, jo burxaré els noruecs».¹⁸ A tots dos se'ls feia irrespirable l'ambient i els cercles intel·lectuals de Noruega i Dinamarca, i consideraven els seus compatriotes estrets de mires i marcats per la doble moral. Aquell mateix any Brandes pronunciava les conferències i poc després Ibsen iniciava la sèrie de drames anomenats naturalistes o socials: *Samfundets støtter* ('Els pilars de la societat') 1877, *Et dukkehjem* ('Casa de nines') 1879, *Gengangere* ('Espectres') 1881 i *En folkefiende* ('Un enemic del poble') 1882. Això no implica una relació causa efecte entre el programa de Brandes i l'obra d'Ibsen, sobretot si tenim en compte que el naturalisme d'Ibsen no és el mateix que el naturalisme científic-positivista de Brandes basat en les teories d'Hyppolite Taine sobre la literatura. Les obres d'Ibsen es basarien en la introspecció psicològica i el tractament de temes de debat social com el matrimoni, la relació entre sexes, la propietat i la religió. Però en les obres d'Ibsen hi ha una exigència d'aspirar a una moral i veritat ideal que xoca amb la veritat positivista de Brandes. Tanmateix, els dos consideraven que estaven en el mateix vaixell de la necessitat de transformació i aquest és l'ideal i el projecte que es vehicula i arriba al continent amb un caràcter unànim. El model del Nord o escandinau que avui concretem en la democràcia, l'equitat, garant dels drets socials —els pilars de la societat nòrdica actual—, té

un dels seus impulsos més grans en aquesta època de reivindicació de canvi polític i social de finals del XIX. En la darrera rèplica d'*Els pilars de la societat*, la Srta. Hessel sentenciava que els pilars de la societat són «l'esperit de la veritat i la llibertat».

Ara bé, malgrat que el fenomen de l'Escalot de la Modernitat al Nord va ser transfronterer i una de les ocasions en què es va concretar la imatge del Nord de manera més profunda i efectiva, és interessant observar com estaven articulades les relacions entre les tres nacions i els seus respectius camps intel·lectuals. El factor de la identitat nacional a les acaballes d'un segle de discurs historiconacionalista a Europa, fa preveure que el debat era també present i intens en un procés de canvi de la societat esperonat per no quedar-se enrere i no perdre els grans corrents europeus. Les conclusions de l'article de Brandes van en aquesta direcció quan admet que, en les darreres dècades del segle XIX, el sentiment nacional és cada vegada més fort i més abrandat i ha anat relegant la idea d'Humanitat i cosmopolitisme que Goethe tenia en ment quan va formular el concepte de *Weltliteratur*. Les literatures s'havien tornat cada cop més nacionals. Tanmateix, afegeix, «això no vol dir que els esperits nacional i cosmopolita siguin excloents, perquè la literatura universal del futur serà més captivadora com més forta sigui l'empremta nacional que reveli, i com més heterogènia sigui». I sintetitzant la idea que exposàvem més amunt, sentència: «Del que estigui escrit per al món amb prou feines se'n podrà dir obra d'art». Hem de suposar, doncs, que la relació entre les tres literatures nacionals, malgrat l'espai en comú de transformació, era un factor no gens insignificant en la conformació del camp literari escandinau. Els recels i l'atenció vigi

lant del que feia el veí –l’atenció sobre les literatures veïnes que deia Andersen– són tant o més constants i determinants com els elogis i les mostres de reconeixement, fins i tot de model i mestratge. És més, llegint els seus pronunciaments arribem a conclusions fins i tot contradictòries. Un exemple el tenim en el mateix Brandes i un article titulat precisament «El sentiment nacional»,¹⁹ una conferència apassionada pronunciada en l’acte d’inauguració dels nous locals de l’Associació d’Estudiants danesa, l’any 1894, per exaltar els ànims patriòtics dels joves estudiants. Tot els retrets cap a l’adormida i immobilitista Dinamarca, la que es defineix a si mateixa com a *dødsdømt*, sentenciada a mort, els basa en la comparació amb Noruega i Suècia, que postula com els dos països amb una forta confiança en si mateixos i capaçs de conquerir Europa no només literàriament, comparant l’èxit dels seus escriptors al continent. En canvi, per als escriptors suecs, tota la força de renovació i transformació havia provingut de Dinamarca, que sempre havia estat més a prop dels corrents i moviments europeus, i Copenhaguen era la capital més cosmopolita, mentre Oslo i Estocolm eren encara ciutats de província. Hjalmar Söderberg ho reconeixia en els seus articles autobiogràfics i en les picares d’ull constants als seus referents danesos, Herman Bang per damunt de tot. Les similituds entre els relats i les cròniques del danès i *Historietter* (‘Historietes’) del suec, el caràcter cronístic i impressionista de la prosa del suec es deu a la proposta estètica i narrativa del danès. La seva obra l’havia literalment posseït. La recepció de Baudelaire i els simbolistes francesos es va fer a través de revistes daneses com *Taarnt* als anys 90, i a través del *Sundet* (l’Estret) van passar a territori i mans dels escriptors suecs.

La pregunta de si existeix una literatura –i, per extensió, una cultura– escandinava, no pot tenir una resposta binària en un sentit afirmatiu o negatiu. La funció i definició de la literatura en general i les tradicions literàries particulars en el món globalitzat d’avui dia, és a dir, en la fase culminant de la societat moderna de la qual la *Weltliteratur* en va ser un dels primers símptomes i Goethe un dels seus avisadors d’incendis, està sotmesa al canvi i la reformulació constant, la qual cosa obliga els escandinaus –i no només a ells– a repensar les categories i els criteris d’identitat i pertinença cultural, la nacional sueca o danesa, etc. i la supranacional, regional o *glocal*, l’escandinava. La literatura com a expressió cultural ha tingut i té un paper cabdal en aquests espais de reflexió i és en aquest context que la literatura esdevé, en el cas del Nord, no tan sols l’expressió dels moviments i canvis d’una societat, sinó que n’és el motor, l’esperó del pensament crític i la reflexió entorn de la condició humana i el seu lloc al món. La literatura –així ho entenien també els de l’Esclat Modern– no és només mirall de la societat, sinó que la literatura és societat. □

1. Vg. H. Kliemann, «Climat nordique et perspectives européennes. Montesquieu-Mallet-Herder», en M. Espagne (ed.): *Le prisme du Nord. Pays du Nord, France, Allemagne (1750-1920)*, Tusson, Charente, Du Lérot éditeur, 2006.
2. Eugeni D’Ors, «Noruega imperialista», en *Papers anteriors al Glosari*, ed. Jordi Castellanos, Barcelona, Quaderns Crema, 1994, p. 186.
3. *Ibidem*, p. 294.
4. Terme utilitzat per Bodil Marie Stavning Thomsen i Kristin Ørjasæter, pres al seu torn de John Tomlison, en la introducció al volum *Globalizing Art*,

- Negotiating Place, Identity and Nation in Contemporary Nordic Art*, Aarhus, Dinamarca, Aarhus University Press, 2011.
5. B. Stavning Thomsen i K. Ørjasæter (eds.), *Globalizing Art, Negotiating Place, Identity and Nation in Contemporary Nordic Art*, Aarhus, Dinamarca, Aarhus University Press, 2011, p. 19.
 6. G. Brandes, «Weltliteratur», en *Das literarische Echo*, núm. 1, segon any, 1899 Deutsch-Oesterreichischen Literatur-Gesellschaft, F. Fontane Verlag. L'article es va publicar per primera vegada l'any 1899 en alemany. Tanmateix, hem utilitzat la versió danesa titulada «Verdenslitteratur» inclosa en l'obra completa de G. Brandes, *Samlede Skrifter* (1899-1910), volum XII (1902), pp. 23-28. Això no treu importància al fet que fos un article escrit en alemany i adreçat al públic alemany sobre un concepte sorgit en la cultura alemanya. Brandes, malgrat la seva procedència «perifèrica», era un gran coneixedor de les diverses tradicions literàries europees i va jugar un paper cabdal com a introductor de la literatura europea a Dinamarca, però també de la francesa a Alemanya, per exemple, i es va consolidar com a intel·lectual en l'espai literari i cultural europeu. Una mostra d'aquesta posició privilegiada és l'epistolari de milers de pàgines amb moltes i diverses figures intel·lectuals i artístiques d'arreu d'Europa, així com els seus llibres de viatges.
 7. F. Rella, *El silencio y las palabras*, trad. Andrea Fuentes Marcel, Paidós, 1992.
 8. G. Brandes, «Verdenslitteratur», en *Samlede Skrifter* (1899-1910), volum XII (1902), p. 27.
 9. *Ibidem*.
 10. G. Brandes, *Samlede Skrifter* (1899-1910), volum XII (1902), Copenhaguen, Gyldendalske Boghandels Forlag, p. 28.
 11. P. Bourdieu, «Les conditions sociales de la circulation internationale des idées», en *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2002: 1, pp. 3-8.
 12. E. Auerbach, «Philologie der Weltliteratur», en W. Musch i E. Staiger (eds.), *Weltliteratur. Festgabefür Fritz Strich zum 70. Geburtstag*, Berna, Francke Verlag, 1952 [trad. de Carolina Moreno Tena: «Filologia de la Weltliteratur», *L'Espill*, núm. 21 (segona època), 2005, p. 116].
 13. Per Thomas Andersen, «Nabospråkes litteratur fra hele verden?», *Edda*, núm. 3, 2013.
 14. Paraules de Brandes que sintetitzen el programa per a la transformació política i social que pretenia dur a terme i en el qual la literatura hi tenia, vist així, un paper central. La formulació apareix en el pròleg de la publicació de les conferències que Brandes va dictar l'any 1871 a la Universitat de Copenhaguen i ha quedat com la consigna de l'Esclat Modern del Nord. La referència bibliogràfica en aquest cas és: G. Brandes, *Hovedstrømninger i det 19 de Aarhundredes Litteratur*, en *Samlede Skrifter*, vol. IV, Copenhaguen, Gyldendalske Boghandels Forlag, 1900, p. 5.
 15. Claudio Magris, «Nichilismo e malinconia. Jacobsen e il suo Niels Lyhne», en *L'anello di Clarisse*, Torí, Einaudi, 1999 (1984), p. 67.
 16. D. Ďurišín, *Communautés interlittéraires spécifiques*, vol. 6: *Notions et principes*, Bratislava, Academie Slovaque des Sciences, Institut de Littérature Mondiale, 1993.
 17. Vegeu la nota 12.
 18. G. Brandes, *Levned*, vol. 2, Gyldendanske Boghandel, 1907, p. 57.
 19. G. Brandes, «Omnational følelse» en *Samlede Skrifter*, (1899-1910) volum XII (1902), Copenhaguen, Gyldendalske Boghandels Forlag, pp. 187-204.